

TARİHİ SÜREÇTE RUSYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

İlyas TOPSAKAL*

Öz

Geçmişte Türklerin Avrasya coğrafyasında kurduğu büyük devletler, iki farklı milleti aynı siyasi düzen içinde yaşatmış ve birbirine yakınlaştırmıştır. Ancak Altın Ordu devletinin yıkılıp parçalanması üzerine yöneticilik Türklerden Ruslara geçmiş ve bölge yeni bir siyasi biçim kazanmıştır. 14. yüzyılın başından itibaren hızla büyüyen Osmanlı devleti, Ruslarla ancak 16. yüzyılın başlarında Kırım Hanları vasıtasıyla ilişki kurmuştur. Bundan sonraki Türk-Rus ilişkileri üç dönemde incelenebilir. İlk dönem yani 16-17. yüzyıllar Osmanlı hâkimiyeti dönemidir ki, bu dönemde Kırım Hanlarının etkin olduğu bir ilişkiden bahsedebiliriz. İkinci dönem ise Türk-Rus ilişkilerinin karşılıklı dengede yürüdüğü 18. yüzyıldır. Sonraki yüzyıllarda ise Ruslar Türkiye karşısında kesin zaferler kazanmış ve tarihi toprakları ele geçirmişlerdir. Daha da önemlisi Osmanlı Türkiye'sinin varlığı ancak Batılı ülkelerin yardımıyla mümkün olabilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda Rusya'nın verdiği destek ve sonradan inişli çıkışlı seyreden ikili ilişkiler, iki ülkenin dünyadaki her olaydan birbirlerinin lehine veya aleyhine etkilendiğini açıkça göstermektedir. Bu makale ikili ilişkilerin seyrini tarihi sürece riayet ederek göstermeyi amaç edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Türk-Rus İlişkileri, Osmanlı Devleti, Rusya İmparatorluğu, SSCB, Türkiye Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu.

RUSSIAN-TURKISH RELATIONS IN HISTORICAL PERSPECTIVE

Abstract

In the past, the great states established by the Turks in Eurasia have kept two different nations under the same political order and brought them close to each other. However, this changed after the collapse of the Golden Horde, as the administration passed from the Turks to the Russians and the region acquired a new political form. From the beginning of the 14th century, the Ottoman Turkey, which grew and strengthened rapidly, established relations with the Russians only in the early 16th century through the Crimean Khans. Russian-Turkish relations of the subsequent epoch can be examined in three periods. The first period, the 16-17th centuries, is the period of Ottoman rule, in which we can talk about the influence of the Crimean Khans. The second period is the 18th century, when Turkish-Russian relations progressed in mutual balance. In the following centuries, the Russians won decisive victories over Turkey and took over the historical lands. More importantly, the existence of the Ottoman Turkey was only possible with the help of Western countries. The support provided by Russia during the establishment of the Republic of Turkey clearly shows that the relations of the two countries, which have deteriorated and improved from time to time, have been affected by every development in the world history both in positive and negative ways. This article aims to analyze the development of the bilateral relations by observing the historical process.

Keywords: Turkey, Russia, Turkish-Russian Relations, Ottoman Empire, Russian Empire, USSR, Republic of Turkey, Russian Federation.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ilyastopsakal@yahoo.com

1. Türk-Rus İlişkilerinin Başlangıcı ve Jeopolitik Esasları

Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel sürecinin başlangıcı olarak Moskova Knezliği ile Osmanlı devletinin elçi vasıtasıyla iletişime geçtiği 1492 tarihini zikretmek zorunda olsak da aslında köklü iki kavmin kuzeyde aynı coğrafyada birliktelikleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Öyle ki, MÖ başlayan doğudan batıya Türk göçlerinin kuzey kanadı, daima Slavlarla Türkleri özellikle orman altı bölgesi olan Ukrayna bozkırlarında birlikte yaşamak zorunda bırakmıştır. Bu nedenle olacak Lev Nikolayeviç Gumilev *Eski Türkler* adlı eserinde birlikte yaşayan iki kavmin özellikle Ukrayna bölgesinde olanlarının benzerliğinden bahseder.¹ Hunlarla başlayan bölgedeki Türk devletlerinin varlığı, daha sonra Göktürk ve ardından Büyük Bulgarya, Hazar, Avar siyasal yapıları içinde devam etmiş ve nihayet Cengiz ve oğullarının egemenliğiyle de sürüp gitmişken, aynı sistemi tanıyan iki kavmin tarihsel sürecini tahlil edebilmek ancak keskin hatlarıyla mümkün olabilirdi. Dahası, bu engin ve uzun tarihi bağlardan sadece bir konu seçilerek üzerinde yorum yapılması gerekirdi. Bu nedenle tarihi süreç ve tarihsellik, iki devlet arasındaki geniş alanı sınırlandırmak için kullanılan bir kavram olarak düşünüldü. Osmanlı'nın Asya ve Avrupa'da kurduğu güçlü yapının benzerini kuzeyde kuran Ruslar, bilhassa Doğu Avrupa ve Asya'da eski Türk ülkelerinin üzerinde yükseldi; bu yönüyle iki egemen güç zaman zaman varlık mücadelesi vermek zorunda kaldı. Örneğin Rusların doğal zenginlikleri dünya ekonomisine katması güneye, Karadeniz'e ve Akdeniz'e yol bulmalarıyla mümkünken; Osmanlı'nın gücünü zirvede tutabilmesi için Türkistan ve ötesindeki kaynaklara doğrudan etki eden alternatif bir siyasal yapıyı güçlendirmemesi gerekiyordu. Bu sebeptendir ki, güçlü Sadrazam Sokullu 1568'te ileride kendine rakip olarak istemediği gücü durdurmak için Astarhan seferine çıkıyor, Or kanalı gibi İdil ile Don'u birleştirerek Hazar'a lojistik ulaşımı kolaylaştırmak amacını uygulamaya koymak istiyordu.

2. Osmanlı Dönemi Türk-Rus İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin Ruslarla ilk diplomatik ilişkisi II. Sultan Bayezid döneminde III. İvan'ın ikili ticari ilişkileri düzene sokmak üzere ilk önce Mihail Pleşçeyev'i (1496-98)², sonra Aleksey Golohvastov'u (1499) elçi olarak İstanbul'a göndermesiyle başladı.³ Bu ilişkide, Osmanlı hükümdarları gücü doğrultusunda Moskova knezliğini doğrudan muhatap kabul etmiyor, münasebetlerini tabiiyetinde bulunan Kırım hanları vasıtasıyla yürüteceğini bildiriyorlardı. Özellikle 15. yüzyılda Altın Ordu devletinin⁴ zayıflayıp parçalanması ve yerine kurulan hanlıkların peşi sıra yenilmesiyle ki; önce 1552'de Kazan daha sonra Astrahan⁵ hanlığı 1556'da Ruslara yenildi, Ruslar Batı Türkistan'a hâkim olmaya başladı. Böylece Doğuda edindiği servet ve

¹ Geniş bilgi için bk. L.N. Gumilev. *Eski Türkler*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2002.

² *Diplomatičeskiy slovar'*, Haz. A. Ya. Vişinskiy ve S. A. Lozovskiy, Moskova 1948; http://www.hrono.info/biograf/bio_p/plescheevmian.php (10.04.2017).

³ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1512", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, TTK Yay., Ankara 1992, s. 26.

⁴ Mehmet Saray, "Altınorda Hanlığı", *DİA*, II, 1989, s. 538-540.

⁵ Mehmet Saray, "Astarhan Hanlığı", *DİA*, III, 1991, s. 505.

güçle 16. yüzyılın sonlarında Rus Çarlığı Batı'daki İsveç ve Lehistan üzerindeki baskısıyla büyük bir devlet haline geldi. Sokullu Mehmet Paşa 1568 yılında Astrahan üzerine düzenlediği sefer, Kırım hanının gevşekliği ve lojistik imkânın yetersizliğiyle durmasaydı, tarihin akışında güç dengesinin değişeceği varsayılabilirdi. Ancak dönemin en önemli taktik ve askeri kabiliyetine sahip Osmanlı ordusu dahi Kafkasya'da ve ötesinde harekât yapabilme yeteneğine sahip değildi ve nihayet Osmanlı ordusu savaşmadan geriye dönmek zorunda kaldı.⁶

Don ile Volga'yı birleştirip Türkistan'a kapı açmayı tasarlayan Or kanalı projesinin de yükselişe geçen ve gelecekte Osmanlı'nın kuzeydeki egemenliğine tehdit oluşturabilecek Rusları durdurmak amaçlı olduğu düşünülebilir. Osmanlı Sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa, Portekizlilere karşı hayata geçirmek istediği Süveyş kanalı projesinde muvaffak olamasa da yılmamış, yaklaşık bir yıl sonra Don-Volga kanalı projesini başlatmıştı. İnalçık'a göre bu proje⁷, Kanunî devrinde planlanmış, İran'ın yanında kuzeyde beliren Rusları durdurmaya yönelikti. Kanunî döneminde Astrahan ve çevresinde Müslüman halklara yapılan baskılar, II. Selim döneminde artarak devam etmişti. Hac ve ticaret yolları için Hint Okyanusu'nda Portekizlilerle savaşmaya devam eden Osmanlı, 1568'in başlarında kuzeye dönüp Astrahan seferine niyetlendi. Böylece Karadeniz'e dökülen Don ile Hazar Denizi'ne dökülen İdil nehirleri arasında bir kanal açma projesi yeniden gündeme geldi. Bu şartlar doğrultusunda Sokullu Mehmet Paşa Astrahan seferi için hazırlıkları başlattı. Kış boyunca süren hazırlıklardan sonra 1569 yılının Ağustos ayında Astrahan'ın biraz kuzeyinde tespit edilen bölgeye gelindi. Burası Eski Yunanlılar tarafından Don'un ve Volga'nın, iki ayrı denize dökülmeden önce, üzerinden geçtiği en sığ toprak olarak tespit edilmişti. Öyle anlaşılıyor ki, Çerkez Kasım Paşa bölgede araştırma yaparken antik döneme ilişkin bilgiler de edinmişti.⁸ Don nehrinin bir kolu olan İlovlya ırmağı ile Volga'nın kolu Kamışinka ırmağı arasındaki (şimdiki adıyla) Petroval kasabasının bulunduğu alanda kanal kazılmaya başlandı. Üç ay boyunca aralıksız kazıldı. Kanalin üçte biri açıldı. Kanal açmada çalışmak üzere 30.000 Nogay Tatarı tutuldu. Tarihçi Peçevi⁹ güvenlik, iâşe ve araç-gereç bakımından hiçbir eksik yokken, Tatarların askerler arasında, bölgenin kışının üç ay erken geldiği ve dayanılmaz soğuklarda çalışmanın mümkün olmayacağı yönünde bir dedikodu yaydığını ve bunun sonucunda askerlerin dağılıp memleketlerine döndüğünü söylüyor. Yolda II. Selim'in ordunun Astrahan'da kışlaması fermanı ulaştıysa da çekilme devam etti. Böylece Sokullu'nun Süveyş kanalı projesinin ardından Don-Volga kanalı projesi de sonlanmış oluyordu. Don-Volga kanalı, Sovyetler Birliği'nce Osmanlı'nın seçtiğinden farklı iki noktadan yürütülen beş yıllık bir kazı çalışmasının ardından, 1952 yılında kullanıma açılmıştır.

⁶ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Münasebetlerinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)" (46 Sayılı *Bellekten'den Ayrı Basım*), TTK Yay., Ankara 1948, s. 379-381; Ayrıca Astrahan seferiyle alakalı detaylı bilgi için bk. İlyas Kamalov, *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, TTK, Ankara, 2011; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, TTK Yay., Ankara 2011.

⁷ İnalçık, *age*.

⁸ Emine Sonnur Özcan, "Asya'dan Afrika'ya Osmanlı'nın 16. Yüzyıl Kanal Projeleri", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, Kasım 2013, s. 34-35.

⁹ *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, C I, Kültür Bakanlığı Yay., 1981.

Bu tarihten itibaren yaklaşık bir asır Osmanlı Devleti bölgeyle hiç ilgilenmemiştir. Ancak bu süre içinde Osmanlı himayesindeki Kırım'ın Moskova'ya baskısı ve buradan vergi alması devam etti. Hatta 1571 yılında Kırım atlıları Moskova'yı tamamen yakarak muhtemelen oluşabilecek güç dengesini başlamadan kontrolde tutmayı hedefledi. Rusların topraklarını güneye doğru genişletmesindeki asıl amaç, tarıma elverişli alan kazanmak ve ormana sıkışan fakir Rus köylülerini zengin topraklara ulaştırmaktı. 1502 yılında Kırım Hanlığı Altın Ordu'nun son kalesi Saray'ı alarak Büyük Ordu'nun gücünü kırdı ve Kazan civarını kendine bağladı. Bu kargaşadan etkilenen ahaliyi de Perekop şehrine yerleştirdi.¹⁰ Böylece Ryazan ile Kırım Hanlığı arasındaki topraklar boş kaldı ve kimseye ait olmayan bu topraklara *Dikoye Pole* (vahşi kır) denildi. Daha sonra boş kalan bu topraklara Rusya'dan Kazak ve köylüler yerleşmeye başladı. Çok geçmeden Kazaklar, Kırım Hanlığı'na sınır olan Dnepr'e de yerleşmeye başladılar.¹¹ Kırım Hanlığı'nın baskısından korunmak isteyen Moskova, bu süreç içinde askeri şehir ve kaleler inşa etti. En önemli güney savunma hattı olan 800 km uzunluğundaki Belgorod hattı 1653'de tamamlandı. Bu sınır hattı güneyi emniyete almakla kalmadı, ilave olarak Rus sınırı yaklaşık 100 km aşağıya Kırım Hanlığı'nın topraklarına doğru genişledi. Bu süreç, Rusya'nın daha aşağıdaki Ukrayna topraklarına doğru çevreyi tanımasına vesile oldu. Ayrıca yeni yerleşimle birlikte Ruslar, geleceğin bu alana sahip olmakla mümkün olacağı inancını kuvvetle hissetmeye başladılar. Böylece Ukrayna toprakları Moskova Devleti'nin birincil amaçlarından biri haline geldi. Rusların bu stratejik konularına rağmen 16. ve 17. yüzyıllarda Türkler Rusları ciddi bir tehlike olarak görmemiş, bu nedenle planlı olarak Rus topraklarının ele geçirilmesi düşünülmemiştir.¹²

1654 yılından itibaren Kazakların da etkisiyle Ukrayna'nın büyük kısmını ele geçiren Ruslar, hem Kırım Hanlığı'na hem de Osmanlı'ya karşı stratejik önemi haiz yerleri ele geçirmiş oldular. Bu arada Ukrayna hükümdarı Hetman Doroşenko'nun Osmanlı himayesinden çıkıp Rus himayesine girmesi, Kara Mustafa Paşa kumandasında bulunan Osmanlı ordusunun –bu orduda Kırım Hanı'nın kuvvetleri de vardı– 1678 yılında Ukrayna'nın başşehri Çihrin'e yürütmesine neden oldu. Bu olayla Türk-Rus ilişkileri yeni bir aşamaya geçerek iki komşu devletin doğrudan mücadeleye başlamasının tarihi oldu.¹³ Osmanlı ordusunun kesin zaferiyle sonuçlanan bu savaş sonrası Kırım Hanı ve Ruslar arasında imzalanan Bahçesaray anlaşmasına göre Ruslar, Kırım'a vergi vermeye devam edeceğini belirtiyordu. Osmanlı Devleti bu dönemde de Rusları muhatap olarak kabul etmiyor, ilişkilerini Kırım hanları üzerinden yürütüyordu.¹⁴

Ancak Osmanlı Devleti'nin Polonya ve kuzeye yapılan akınları kendi içinde bozulan tımar dengesini sağlayacak ve yeniden büyük gelir getirecek sistemi kurma potansiyeline sahip değildi,

¹⁰ M. G. Safargaliyev, *Raspad Zolotoy Ordi*, Saransk 1960, s. 258–267.

¹¹ S. F. Oreškova, "Osmanskaya imperiya i Rossiya v svete ih geopolitičeskogo razgraničeniya", *Voprosi İstorii*, 03/2005, No. 3, s. 34–46.

¹² *age.*, s. 34.

¹³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya. XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798–1919)*, TTK Yay., Ankara 2011, s. 9.

¹⁴ Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998, s. 41; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yay., Ankara 2014, s. 252.

aynı zamanda Ukrayna toprakları yaklaşık yüz yıldan beri eski verimliliğini yitirmiş ve beklenen geliri getirememişti. Bu nedenle olacak, Rus tarihçilerinin umum görüşüne göre Osmanlı Devleti galibiyete rağmen Ukrayna ve Rusya ile ilgilenmeyi bırakıp, dikkatini Orta Avrupa'ya yöneltmiş, bölgeyi Kırım hanlarının inisiyatifine bırakmıştır. Rus matbuatına göre, 1670–80 yılları arasında Rus-Türk ilişkilerinin seyri barışın sağlanmasının lüzumu yönündedir. Çar Aleksey Mihayloviç'in dış ilişkiler sorumlusu olan A. L. Ordin-Naşokin, Polonya ile yapılacak barışın Osmanlı için de geçerli olacağını, çünkü savaşın Polonya sebebiyle olabileceğini tahmin ediyor ve Rus Çarını uyarıyordu.¹⁵

Osmanlı Devleti gücünün zirvesindeyken, 1683 yılında Viyanada yenilmesi üzerine Nemçe İmparatorluğu, Venedik ve Lehistan devletlerinin oluşturduğu 'Kutsal İttifak'a Lehlerin teklifleri üzerine Rusya da katıldı. Tarih dönmüştü, Ruslara karşı Osmanlıların savaşma nedeni olan Lehler, kutsal ittifaka ezeli rakiplerini çağırıyorlar, Türklere karşı Orta Avrupa ve Rusya aynı cephede yer alıyordu. Ayrıca, Rusya'nın kutsal ittifaka çağrılması karşılığında Lehistan, Kiev ve Smolensk topraklarındaki Rus egemenliğini kabul ettiğine dair anlaşmayı da imzalıyordu.¹⁶ Kutsal ittifak gereği Rusya, Prens Golitsin kumandasında 1687 ve 1689 yılları arasında Kırım'a iki sefer düzenlediyse de başarılı olamamış ve büyük mağlubiyetlerle geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁷ Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan bu ittifak ve blok hareketi Rusya için yeni bir dış politika argümanı olarak bundan sonra uygulanacak ve artık Rusya buna ilişkin stratejilerinde Avrupa devletleriyle beraber hareket ederek inmek istediği güney topraklarda ilerlemeye devam edecektir.

Çar Petro, denizler olmadan rahat bir ticari ve ekonomik sisteme sahip olamayacağını anladığı için Karadeniz'in kilit noktasında bulunan Azak kalesini 1695 yılı ilkbaharında kalabalık bir Rus ordusuyla kuşattı. Osmanlı birlikleri kaleye deniz yolundan gelen yardım ve askerlerin mukavemeti sayesinde Petro'nun bu taarruzunu ilk başta geri püskürtmeyi başarsalar da, Petro, 19 Temmuz 1696 yılında kaleyi teslim aldı.¹⁸ Böylece Ruslar, önemini çok önceden fark ettikleri deniz ticareti için doğrudan bir üs kazanmış oldular. Azak kalesi aslında Rusların 17. yüzyılda elde ettikleri zenginlikleri farklı noktalara ulaştıracak alternatif bir ticari rota olarak da önemliydi. Özellikle büyük tüccar aileleri Sibiry ve civarından topladıkları kürk ve değerli kimyevi maddeyi deniz yoluyla çeşitli pazarlara götürme imkanı da bulacaktı.

Osmanlı Devleti'nin Kutsal İttifak devletlerinden Avusturya, Venedik ve Lehistan ile 23 Ocak 1699 yılında Karlofça anlaşmasını¹⁹ imzalaması ile Ruslar da harekete geçerek kendilerine pay çıkarmak istediler, ancak bu anlaşmadan faydalanamadılar. Rus temsilcilerin gelmesiyle 3/13 Temmuz 1700'de İstanbul Anlaşması yapıldı. Bu anlaşma neticesinde daha önce Osmanlılarla

¹⁵ S. F. Oreškova, *age.* s. 36.

¹⁶ Polnoye sobraniye zakonov Rossiskoy imperii, C II, No: 864, S. Petersburg 1830.

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK Yay., Ankara 2011, s.11.

¹⁸ Haluk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, Ak Yay., İstanbul 1968, s. 48.

¹⁹ Abdülkadir Özcan, "Karlofça Antlaşması", *DİA*, XXIV, 2001, s. 504–507.

doğrudan ilişki kuramayan Ruslar, ilk defa Osmanlı Devleti ile karşılıklı bir anlaşma yapmış²⁰ ve Azak gibi önemli bir kaleyi ellerinde tutarak başarılı olmuşlardır.²¹ Ayrıca Petro, sıcak denizlere incek stratejik ticari merkezi elinde tutmak suretiyle uluslararası politikada etkili olabilecek bir hamle yapmıştır. Bu anlaşmanın aynı zamanda Kutsal İttifak'ın bozulduğu bir dönemde yapılması da Ruslar için önemliydi; zira Rusya alabildiğini almakla yetinmiş, sonra da ilgisini daha az riskli olan Baltık bölgesine kaydırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Rusların ilerleyişini durdurmak için ilk ciddi girişimi, 1711 yılında Baltacı Mehmet Paşa kumandanlığında Osmanlı ordusunun Petro'nun ordusunu Prut'ta ablukaya almasıyla gerçekleşmiştir. Baltacı Mehmet Paşa, Rusları Prut nehrine sıkıştırarak avantajlı bir konuma gelmiş iken, Petro'nun anlaşma teklifini kabul etmesi ile savaş sona ermiş ve 21 Temmuz 1711'de Prut Anlaşması imzalanmıştır.²² Anlaşmaya göre, daha önce Petro'nun elinde bulunan Azak kalesi, Osmanlı Devleti'ne iade edilecekti. Ayrıca Rusya'nın hudutta yaptırdığı bütün kaleler imha edilecek, Ruslar Lehistan'a ve Kırım'a bağlı Kazakların işine karışmayacaktı. İlave olarak, XII. Karl ülkesine dönebilecek ve Rusya buna engel olmayacaktı. Rus tüccarlardan başka Türkiye'de Rus elçisi bulunmayacak, esirler Osmanlı Devleti'ne iade edilecek, Kırım Hanına eskisi gibi yıllık vergi verilecekti.²³ Prut Anlaşması askeri anlamda Türklerin hala güçlü olduğunun resmi belgesi olarak düşünülebilir, ancak dönemin kaynaklarından anlaşıldığı üzere askeri sistemin eskisi kadar mükemmel olmadığı da açıktır. Yine Ruslar açısından anlaşma daha da önemlidir ve diplomasi alanında önemli bir başarıdır.²⁴ Petro, Prut nehri kenarında muhasara altında kalmışken yapmış olduğu manevra ile Rus devletinin muhtemel kaybını önlemiştir.²⁵ Türk tarihçilerine göre, Rusların anlaşmadaki başarıları önemli bir vakia olarak yazılsa da Rus tarihçileri kendi ülkelerinin çok başarılı bir anlaşmaya imza attıklarına kani değillerdir. Zira anlaşmayla Rusların bütün kazanımları geri alınmış, Zaporojye²⁶ bölgesi boş kalmış, I. Petro da isteklerine ulaşamamıştır. Dahası, önce 1720'de sonra da 1724'teki Ruslarla yapılan sınır anlaşmalarıyla her iki taraf bulunduğu konumu korumuştur.²⁷

²⁰ İlber Ortaylı, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, TTK Yay., Ankara 1992, s. 127.

²¹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 15.

²² Prut savaşı ve barışıyla alakalı detaylı bkz: Akdes Nimet Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamana ait Metinler ve Vesikalar*, Rıza Coşkun Matbaası, İstanbul, 1943; Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, C II, TTK Yay., Ankara 1953.

²³ Süleyman Kocabaş, *age.*, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yay., İstanbul, 1989, s. 86.

²⁴ Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, s. 59.

²⁵ Süleyman Kocabaş, *Kuzeyden Gelen Tehdit*, s. 89; Baltacı Mehmet Paşa'nın bu anlaşmayı imzalaması ile alakalı birkaç farklı görüş vardır. Baltacı Mehmet Paşa'nın çadırına Petro'nun sevgilisi Katerina'nın mücevherlerle geldiği ve Baltacı'nın Katerina'ya ve mücevherlere karşı zaaf gösterdiği gibi iddialar kaynaklardan (Samiha Ayverdi, *Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri*, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2012, s. 203) kullanılmakla birlikte diğer önemli çalışmalarda Katerina'nın Baltacı Mehmet Paşa'nın çadırına gelmediği ancak mücevherlerin hediye bábında gönderildiği ve bunların da kayda geçirilerek devlet hesabına alındığına dair bilgiler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bk. Erhan Afyoncu, *Baltacı ve Katerina*, Yeditepe Yay., İstanbul 2015.

²⁶ Günümüzde Ukrayna'nın Dnipropetrovsk ilini, ayrıca Zaporojye ve Kirovohrad illerinin büyük kısmını, Herson ve Donetsk illerinin bir kısmını kapsayan alan.

²⁷ L. A. Nikiforov, "Formirovaniye rossiysko-turetskoy granitsı v pervoy çetverti XVIII. v.", *Formiravaniye granitsı Rossii s Turtsiyey i İranom, XVII - načalo XX vv.*, Moskova 1952, s. 62-88.

Osmanlı Devleti, himayesinde yaşayan Kafkasya Müslümanlarına yapılan baskılar ve İran meselesini görüşmek üzere Nişli Mehmet Ağa'yı 'orta elçi' sıfatıyla Rusya'ya göndermiştir. Rusya'ya giden elçiler arasında ilk defa sefaretname yazan Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa 1722 yılının Ekim ayında İstanbul'dan ayrılmış ve 17 Şubat 1723 tarihinde geri dönmüştür. Elçi İran'ı taksim konusunda padişahın ittifak tekliflerini iletmiş ve bölgede yaşayan Müslüman halkların korunması için uyarı yapmıştır.²⁸ Viyana yenilgisi sonrası bölgede Ruslara karşı bir müddet büyük tavizler vermek zorunda kalan Osmanlı Devleti, kısa sürede toparlanmış, dış politikada dengeyi sağlayarak kayıplarını geçici olarak durdurmayı başarmıştır. Bu başarıda elbette Prut'un psikolojik üstünlüğü önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasındaki sükunet, Rus Çarıçesi Anna İoannovna (1730-1740) döneminde sona ermiştir. Rus Çarıçesi ile Avusturya imparatoru VI. Karl, anlaşma yaparak 1736 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş açmışlar, Kırım, Özi, Azak ve Hotin kalelerine saldırı gerçekleştirmişlerdir. Aynı yıl Avusturya da Rusya'ya verdiği taahhüde binaen Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiştir.²⁹ Osmanlı ordusu iki büyük ülkeye karşı mücadele verdiği bu savaşta Avusturya cephesine daha çok ağırlık vererek yaklaşık üç yıl devam eden süreçte muvaffak oldu. Avusturyalılarla imzalanan Belgrad Anlaşması ile Osmanlı Devleti daha önce kaybettiği yerleri geri aldı. Ruslar ile yapılan anlaşma ise on beş madde ve bir hatimeden oluşuyordu.³⁰ Bu anlaşmaya göre Rusya işgal ettiği topraklardan geri çekildi ve Azak kalesi yıkılıp arazi tarafsız hale getirildi. Büyük ve Küçük Kabartay topraklarının bağımsızlığı kabul edildi. Rusların Kazak baskınlarına son vermesi ve Kırım³¹ Tatarlarının da Rusya'ya akınlarının durdurulması kararlaştırıldı. Rusların Karadenizde savaş ve ticaret gemileri bulundurmalarına izin verilmedi.³² 1739 yılında yapılan Belgrad Anlaşması askeri anlamda Rusya'nın yenilgisini sağlamıştır, ancak Osmanlı'ya da ekonomik anlamda Fransızlara verdiği kapitülasyonlarla geleceğini ipotek ettirmiştir. Ayrıca bu anlaşma artık iki devletin ilişkilerinde Avrupa'nın da önemli bir faktör olarak devreye girdiği sürecin başlangıcını belirliyordu.

Ruslarla yapılan anlaşma sonrası karşılıklı elçi gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Buna binaen Anadolu Beylerbeyi payesi ile Mehmet Emnî Efendi Petersburg'a gönderildi.³³ 1741 yılında yola çıkan Emnî Efendi'nin görevi, Belgrad Anlaşması maddelerinin uygulanması safhasındaki sorunların çözümü idi. Başarılı bir diplomat olan Emnî Efendi, esir takası ve protokolde Rus Çarlarına imparator denmesi gibi meseleleri de görüşmüştü. Emnî Efendi 1742 yılında geri dönmüş ve bu seyahatiyle alakalı bir sefaretname kaleme almıştır.³⁴

²⁸ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK, Ankara 2008, s. 62; Nişli Mehmet Ağa'nın Sefaretnamesi için bk. Aydın Mertayak, *Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi- Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, IV. C. I. Bölüm, TTK Yay., Ankara 2011, s. 252-253.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 292-293.

³¹ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı", *DİA*, XXXV, 2008, s. 450.

³² Erhan Afyoncu, *Yüz Soruda Osmanlı İmparatorluğu*, C IV, Yeditepe Yay., İstanbul 2010, s. 64.

³³ Faik Reşit Unat, *age.*, s.74; Ayrıca bkz: Münir Aktepe, *Mehmet Emnî Beyefendi'nin Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi*, TTK Yay., Ankara, 1989.

³⁴ Namık Sinan Turan, "18. Yüzyılda Osmanlı Elçilerinin Rusya Sefaretnameleri ve Rusya'nın Tasviri", *Türk Rus İlişkileri Üzerine Makaleler*, ed. Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, s. 32.

1741–1761 yılları arasında tahta bulunan Yelizaveta Petrovna döneminde ise karşılıklı rekabetler ve sürtüşmeler bulunsada savaş yaşanmamış ve ilişkiler normal düzeyde seyretmiştir. Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında elçiler vasıtasıyla ilişkiler sürmüştür ve Osmanlı Devleti'nden Derviş Mehmet Efendi III. Osman'ın (1754–1757) cülusunu bildirmek üzere 1754 yılında İstanbul'dan çıkarak Petersburg'a ulaşmış ve Çariçe Yelizaveta'ya padişahın fermanını sunmuştur. Bu yolculuğunu sefaretname olarak kaleme alan Mehmet Efendi 1755 yılında imparatoriçenin fermanlarıyla geri dönmüştür.³⁵ III. Mustafa (1757–1774) padişahlığa geçtiği zaman ise daha önce Mehmet Emni Efendi'nin maiyetinde Rusya'ya giden Şehdi Osman Efendi'yi Şikk-ı Sani Defterdarlığı payesiyle Rus çarlığına cülusunu tebliğ vazifesiyle 1757 yılında göndermiştir. 1758 yılında Petersburg'dan dönen Şehdi Efendi yazdığı tafsilatlı sefaretnamesiyle Rusya'nın ahvaline dair bilgiler vermiştir.³⁶

Çar III. Petro'nun karısı olan II. Katerina (1729–1796) 1762 yılında Rus çariçesi olmuş ve yaklaşık 36 yıl Rus çarlığını yönetmiştir. Katerina tahta çıktıktan sonra ölen Leh Kralı III. Ogüst'ün yerine Stanislaw Poniatowski'yi baskılarıyla kral seçti.³⁷ Leh mültecilerin Osmanlı topraklarına sığınmasıyla birlikte Ruslar da peşlerinden gelmiş, hem mültecileri hem Müslüman halkı katletmişlerdi. Bunun üzerine 1768 yılında III. Mustafa tarafından Ruslara harp ilan edildi.³⁸ Savaşın görünürdeki sebebi, gerçekte bu olaylar ise de arka planda birçok vakıa birikti. II. Katerina'nın şansöyesi M. İ. Vorontsov, 1762 yılında yazdığı raporunda³⁹ Kırım'ın Osmanlı Devleti'nde kalması halinde Rusya'nın güvende olamayacağını belirtiyordu. Lehistan ve İsveç'e yapılan Rus müdahalesinden sonra Kırım'ın da Rusların baskısı altında kalması stratejik açıdan çok önemliydi. Rusya Devlet Konseyi 1769 yılında Kırım'ın bağımsızlığını kabul ederek Osmanlı'ya karşı büyük bir hamle gerçekleştirdi. Aslında savaşarak aldığı toprağı bu kararla denge unsuru olarak ortada bırakmıştı. Rus tarihçileri, bu olayı aslında dünya dengeleri açısından alınmış politik bir karar olarak yorumlarlar ve çok doğru olduğuna vurgu yaparlar. Zira Rus tarihçilerine göre, Kırım topraklarının ilhakı diğer batılı devletlerin tepkisini çekebilir, Rusya hazırlıksız olmadığı bir savaşa girebilir ve kazanımlarını tamamen kaybedebilirdi. Nitekim Osmanlı Devleti'nin zayıf olduğu hem 1771 hem de 1774 barış anlaşmalarında da Rusların bu tutumu değişmemiş, Kırım'ın bağımsızlığına anlaşma metinlerinde bilhassa yer vermişlerdir.⁴⁰ Rus-Türk savaşı 1774 yılına kadar sürmüştür, hem karada hem de denizde yenilen Türkler, Ruslarla barış müzakerelerine girişmek zorunda kalmışlardır. Fokşan ve Bükreşte başlayan barış müzakerelerinde Rus taleplerinin ağırlığı nedeniyle anlaşmaya varılamamış, fakat Türk yenilgilerinin daha da artması sonucu 10-21 Temmuz 1774 tarihlerinde Küçük Kaynarca Muahedesi⁴¹ imzalanmıştır.

³⁵ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 99–101.

³⁶ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 107-110; Ayrıca bk. Türkan Polatçı, *Rusya Sefaretnamesi 1757-1758*. Şehdi Osman Efendi, TTK Yay., Ankara 2011.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 356–358.

³⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 310.

³⁹ Oreşkova, *age.*, s. 40.

⁴⁰ Oreşkova, *age.*, s. 44.

⁴¹ *Muahedat Mecmuası*, III, TTK Yay., Ankara 2008, s. 275–284.

Osmanlı İmparatorluğu için bir dönüm noktasını teşkil eden bu anlaşma 28 esas ve iki ayrı maddeden ibarettir. Rusların zaferi olan bu anlaşma metni ile Ruslar Dnepr ve Dnestr nehirleri arasında bulunan geniş araziye alıp Kuban nehrini sınır olarak belirlediler.⁴² Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en ağır muahedelerinden birisidir. Kırım'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız olmasını sağlayan Ruslar, Kırım'ı ve Kerç boğazını kontrol etme hakkını elde ettiler.⁴³ Rusların Kırım ile yaptıkları savaşları konu alan Silahtar İbrahim Paşa'nın maiyetinde bulunan Necati Efendi'nin yazdığı *Tarih-i Kırım* (Rusya Sefaretnamesi 1771-1775), 1768-1774 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus savaşını ve özellikle Kırım cephesini anlatır. Necati Efendi'nin bu önemli eserine göre, Kırım Tatarlarının ihaneti, Maksut Giray Han'ın Ruslarla anlaşması ve Osmanlılar aleyhinde yürütülen propaganda Kırım'ın kaybedilmesinde önemli yer tutar.⁴⁴ Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 27. maddesi gereğince anlaşmadan doğan sorunları görüşmek üzere her iki taraf da elçi gönderme kararı almıştır. Bu amaçla Babiali, Rumeli Beylerbeyi payesiyle Çavuşbaşı Abdülkerim Efendi'yi büyükelçi sıfatıyla 1775 yılında Rusya'ya göndermiştir. Abdülkerim Paşa'nın maiyetinde bulunan devrin şairi ve müşiri Mehmet Emin Nahifi Efendi'nin yazdığı sefaretnamede anlaşma sonrası doğan sorunların çözümüne dair yapılan mücadeleler anlatılır.⁴⁵

Ruslar Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra Kırım üzerinde baskılarını hemen artırdılar. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Kırım meselesi nedeniyle Fransa ve İngiltere aracılığı ile 21 Mart 1779 yılında Aynalı Kavak Tenkihnamesi imzalandı.⁴⁶ Tenkihnameye göre, Kırım'ın bağımsız olduğu vurgulanmış ve Osmanlı Devleti'nin Kırım üzerindeki hâkimiyeti giderek azaltılmıştır.⁴⁷ Devam eden mücadeleler sonucu Katerina, 1783 yılında Potemkin önderliğinde gönderdiği 70 bin kişilik orduyla Kırım'ı işgal etti. Osmanlı Devleti ise bu duruma tepki gösteremeyerek zımnen durumu kabul etti.⁴⁸

Ancak Kırım ve çevresindeki topraklar sadece nüfus bakımından değil, stratejik ve lojistik anlamda da Osmanlı Devleti'nin ana kaynaklarından birini oluşturuyordu; ilave olarak Rusya'nın bölgeye yerleşmesi Osmanlılar için gelecekte bölgedeki etkinliklerini tamamen kaybetme sonucunu getiriyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti Rusya'nın bölgedeki nüfuzunun yayılmasını engellemek için bütün gücüyle gayret etmiştir. Osmanlı Devleti, Rusların güneye doğru gittikçe artan istekleri sonucunda Ağustos 1787'de tekrar savaş ilan etti. Bu savaşa, anlaşma gereği Avusturyada dâhil oldu ve Osmanlı Devleti iki büyük devlete karşı iki cephede savaşmak zorunda

⁴² Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 27.

⁴³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 28.

⁴⁴ Namık Sinan Turan, "18. Yüzyılda Osmanlı Elçileri'nin Rusya Sefaretnameleri ve Rusya'nın Tasviri", s. 39; Ayrıca bk. Erhan Afyoncu, *Necati Efendi Tarihi Kırım Rusya Sefaretnamesi*, Marmara Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

⁴⁵ Abdullah Bay, *Abdülkerim Paşa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 25-27; Ayrıca bk. Namık Sinan Turan, "18. Yüzyılda Osmanlı Elçilerinin Rusya Sefaretnameleri ve Rusya'nın Tasviri", s. 43.

⁴⁶ Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, s. 94.

⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 452.

⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s.490, S. M. Solovyev, Soçineniya, kn. 29, s. 98; Polnoye sobraniye zakonov Rossiskoy imperii C 23, No: 17003, Snp. 1830.

kaldı.⁴⁹ Osmanlıların savaşa girmekteki asıl amacı, Kırım'ı geri almak ve Rusları Küçük Kaynarca Antlaşması öncesi sınırlarına geri çekebilmektir. Çariçe Katerina'nın amacı ise, Osmanlı Devleti'ni tarih sahnesinden silip Karadeniz'in tek hâkimi olmak, Balkanları kendi tebaası yapıp İstanbul'da kendisinin desteklediği bir Yunan (Grek) devleti kurmaktır.⁵⁰ Avusturya'yı yanına alan Rusya Osmanlı Devleti ile muharebelerde büyük başarılar kazandı. Osmanlı içindeki Ortodoks tebaanın ve Rusya içindeki Müslüman ve Türk tebaanın iki devletin ilişkilerinde en zayıf halkayı teşkil ettikleri konusunda Rus ve Türk tarihçiler hemfikirdir. He iki ülke dışarıda ordularla savaşırken içeride duygusal olarak dindaşlarını beslemekteydi; bu nedenle Rusya Boğazlara sahip olma ve Akdeniz'e inme isteğini iç dinamiklerle beslemeyi önemli buluyordu.

Osmanlı Devleti savaşın başlarında Ruslara karşı İsveç ve Prusya'dan⁵¹ yardım isteyerek ittifak imzalarsa da bu ittifaklar Fransız İhtilali sebebiyle başarılı olmadı ve Osmanlı Devleti Ruslarla giriştiği savaşta yalnız kaldı.⁵² Avrupa'yı ve dünyayı sarsan çağ açıp çağ kapatan Fransız İhtilalinin meydana gelmesi ile birlikte Ruslar Osmanlılarla müzakere yapmak istemişler, fakat mağlup durumda olan Osmanlı Devleti bu müzakerelere yanaşmamıştır. Prusya'dan umduğunu bulamayan devlet Koca Yusuf Paşa'nın tekrar sadrazam olması ile sulh görüşmelerini yapmak üzere Zıştovi anlaşmasını yapan heyetini Yaş kasabasına gönderdi. Kasım 1791 yılında başlayan müzakereler ancak Ocak 1792 yılında bitirilebildi ve on üç madde ve bir hatimeden oluşan Yaş Anlaşması⁵³ imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti 1774 Kaynarca Anlaşması, 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi, 1783 Ticaret Anlaşması ve 1784 Kırım ile Taman bölgesinin ilhakı anlaşması gibi yürürlükte olan bütün anlaşmaları kabul etti. Turla'nın sol tarafındaki arazi Özi kalesiyle birlikte Rusya'ya, İsmail, Bender, Akkerman, Kili kaleleri ise Osmanlı Devleti'ne verilecekti. Boğdan Voyvodalığı'nın vergi borçları silinecek, iki yıl boyunca vergi alınmayacak ve umumi af ilan edilecekti. Kuban nehri, Kafkasya'da iki devletin sınırı olacaktı. İki devletin sulh içinde yaşaması için Tiflis Gürcü Prenslğine Çıldır valileri taarruzda bulunmayacaktı. Garb Ocakları korsanlarına karşı Rus ticaret gemileri korunacak ve zarar oluşursa zararın tanzimini Garb Ocakları sağlayacak, onlar sağlamaz ise Osmanlı hazinesi sağlayacaktı.⁵⁴

Ruslar, Osmanlı Devleti ile giriştikleri bu savaşlarda kaliteli, yeni sistemde yetişmiş Avrupa asıllı kumandanlara sahip olmuşlar ve nizami şekilde hareket eden piyade örgütlenmeleriyle başarıya ulaşmışlardır. Osmanlı askerlerinde ise Rusya'nın aksine bir düzensizlik ve başıboşluk oluşmuş, imparatorluğun bel kemiği olan Yeniçeriler artık savaşamaz hale gelmişti. Ruslarla yapılan bu savaşlarda ortaya çıkan başarısızlık sonucu III. Selim askeri sistemde reformun önemini anlamış ve modern yöntemde bir askeri teşkilat kurmak istemiştir. Yaş Anlaşması ile

⁴⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 37.

⁵⁰ Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s.173.

⁵¹ Osmanlı-Prusya ittifakı için bk. Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, İ.Ü. Yay., İstanbul 1981.

⁵² Süleyman Kocabaş, *age.*, s. 159.

⁵³ *Muahedat Mecmuası*, IV, s. 4-14.

⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 587-595; Ayrıca bk. Serhat Kuzucu, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yay., İstanbul 2013, s. 233-236.

birlikte Osmanlı Devleti'nde sistemin iyi gitmediği bariz şekilde ortaya çıkmış ve yeni padişah bu meseleler üzerinde ciddi çalışmalar yapmıştır.⁵⁵

Mora isyanları ve Yunan isyanları esnasında Rusya, İngiltere ve Fransa arasında oluşan üçlü ittifakla hareket eden büyük devletler Osmanlı Devleti'nin kendi iç meselelerini bir Avrupa problemine dönüştürmeyi başardılar. Ruslar Balkanlarda yürüttükleri komite faaliyetleri ile yetinmeyerek Osmanlı'ya yaptıkları tacizlerini Navarin'de artırarak Osmanlı donanmasını yaktılar (1828-1829).⁵⁶ Osmanlı Devleti'nin tazminat istemesine karşılık Ruslar harp ilan edip donanması kalmayan Osmanlı'nın güçsüzlüğünden istifade ederek Karadeniz'i aşip Edirne'ye kadar geldiler. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa yardımcı kuvvet ve iaşe eksikliği nedeniyle Mora'yı terk etti. Fransızlar fırsatı değerlendirerek Mısır ordusunun çekildiği yerleri işgal ederek küçük bir Yunan idaresi kurulmasını sağladı. Ruslar General Paskeviç önderliğinde Ahıska, Kars ve Erzurum'u işgal ettiler. Savaş Edirne Anlaşması⁵⁷ ile sona erdi. Avrupa topraklarında sınır yine Prut nehri olacaktı, ancak Eflak-Boğdan ve Sırbistan'ın imtiyazları artırılacaktı. Yunanistan'a tam bağımsızlık verilmesinin yanında Rusya'ya yüklü miktarda tazminat verilecekti. Rusların Balkanlarda faaliyetleri yoğun şekilde devam ediyordu. Bu süreç sonunda Sırbistan Rusya'nın girişimleri ile 1830'da bağımsızlığını ilan etti.⁵⁸ Kısaca Küçük Kaynarca, Yaş ve Edirne anlaşmalarıyla başlayan 19. yüzyılın ilk yarısı Rusya'nın Osmanlı'yı tamamen ablukaya aldığı bir süreçtir. İki devlet arasındaki denge, bu süreçle birlikte Batılı devletlerle sağlanmış, Osmanlı Devleti hayatını Batılı ülkelerin desteğiyle sürdürmeye mahkûm olmuştur.

Rus tehlikesinden ağır kayıplarla da olsa Edirne Anlaşması ile kurtulan Osmanlı Devleti bu defa Mısır'ın asi valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanlarıyla uğraşmak zorunda kaldı. M. Ali Paşa Osmanlı Devleti'ni ciddi şekilde sarstı. Suriye valiliği kabul edilmeyen M. Ali Paşa ordusuyla Kütahya'ya kadar, Osmanlı ordularını mağlup ederek, geldi. M. Ali Paşa isyanını çözmek için II. Mahmut Ruslar ile 8 Temmuz 1833'de ittifak yapmak zorunda kaldı. Hünkar İskelesi Anlaşması⁵⁹ olarak adlandırılan bu ittifaka göre Rus ordusu Osmanlıya askeri ve mali olarak yardımcı olacaktı. Osmanlı Devleti ise savaş olması durumunda Boğazları diğer bütün devletlere kapatarak Ruslara açacaktı. Bu strateji değişikliğiyle Mısır meselesi artık tüm Avrupa'nın ve Rusya'nın dahil olduğu bir konu olarak gündemde yerini aldı. Avrupa Devletleri ile devam eden Mısır görüşmeleriyle Boğazlar devletlerarası bir statüye geçti ve Boğazlar üzerindeki Rus ayrıcalığı kaldırıldı.⁶⁰

Osmanlı Devleti 1841 sonrası Kırım Savaşı'na kadar sakin bir dönem geçirdi. Ruslar ise I. Nikola döneminde Avrupa siyasetinde aktif rol üstlenirken Osmanlı Devleti'ni bir "hasta adam" olarak görüyorlardı. Balkanlarda bulunan Ortodoks Hıristiyan halkların himayesi ile alakalı baskılarını artıran Rus Çarlığı ile 1853'de Osmanlı-Rus savaşları başladı. 1856 yılına kadar süren

⁵⁵ Virginia H. Aksan, *age.*, s. 183.

⁵⁶ *Muahedat Mecmuası*, IV, s. 70-80.

⁵⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 54-59.

⁵⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yay., İstanbul 2014, s. 278-280.

⁵⁹ *Muahedat Mecmuası*, IV, s. 90-93.

⁶⁰ Samiha Ayverdi, *age.*, s. 271-273.

ve Kırım Savaşı da denilen bu savaflara İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti yanında katıldı. Avrupa devletleri içinde 1815 Viyana kongresinden sonra en önemli güç haline gelen Rusya, Kırım savafları neticesinde ağır bir yenilgi aldı. 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Anlaşması⁶¹ ile Küçük Kaynarca Anlaşmasının şartları kaldırıldı. Boğazlara ilişkin düzenleme değiştirilerek Karadeniz silahsız ve tarafsız bir hale getirildi. Rusların Memleketeyn (Eflak-Boğdan) üzerinde 1774 yılından beri devam eden himayelerine son verildi.⁶² Türk devleti açısından yaklaşık 150 yıldır yenilgiyle devam eden Türk-Rus mücadelesi Avrupalı müttefiklerin desteğiyle durdurulabilmiştir. Ancak yardım karşılığında verilen siyasal, sosyal ve ekonomik tavizler Osmanlı Devleti için artık telafi edilemez neticelere sebep olmuştur.

Avrupa güçlerine karşı Balkanlar ve Kafkaslarda istediğini alamayan Rusya Balkanlardaki Ortodoks halklar üzerindeki gücünü ortaya koyarak yeniden harekete geçmiş, 1857 yılında Eflak-Boğdan "Romanya" adı altında birleştirilmiştir. Romanya'dan sonra 1875'te Hersek'te başlayan olaylara müdahale edilerek Balkanlarda karışıklıkların başlaması sağlanmış ve Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyeti iyice zayıflatılmıştır.⁶³

Rusya'nın Balkanları ve Kafkasları yeniden içten içe kontrol etmesi, 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 yılları arası yaşanan savafları başlatan neden olarak görülse de Ruslar aslında Kırım'da uğradıkları yenilginin hesabını görmek istemişlerdir. Osmanlı Devleti için tarihindeki en büyük yenilgilerden biri olarak tarihe geçen bu savaflarda Ruslar yüz binlerce Müslümanı katletmişler, İstanbul önlerine kadar gelerek Balkanları işgal etmişlerdir.⁶⁴ Kafkas cephesinde ise Kars ve Erzurum düşmüştür. İki devlet arasında 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Anlaşması⁶⁵ ile Osmanlı'nın Avrupa ve Kafkasyadaki toprakları tamamen kaybettiği kabul edilmiştir. Ancak, Rusya'nın Osmanlı mirasına tek başına sahip olmasına karşı çıkan İngiltere ve Avusturya Berlin Kongresi tertip ederek (13 Haziran-13 Temmuz 1878) Rusların Balkanlar ve Orta Avrupa'ya hükmetmelerine razı olmadılar. Balkanlardaki devletlerin bağımsızlığı kabul edildi.⁶⁶

1905 yılında Japonya'ya yenilen Rusya, yönünü tekrar Balkanlara çevirdi. Arnavutluk, Girit, Makedonya, Karadağ meseleleri Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki en büyük problemleriydi. Rusya kendi iç sorunlarına rağmen gerek propaganda araçları ile gerekse diplomatik yollarla Balkanlar üzerinde etkin bir siyaset izliyordu. Rumeli'de ilk fethedilen Balkan topraklarının da elden çıkmasına sebep olan ve 1912-13 yıllarında yaşanan Balkan savaflarının başlamasında da Rusya etkili oldu. Ayaklanan Balkan ülkeleri Sırp-Bulgar, Bulgar-Yunan, Karadağ-Sırbistan ve Karadağ-Bulgaristan ittifaklarıyla Osmanlı İmparatorluğu ile bağımsızlık savaflarına giriştiler. Balkan savaflarında büyük başarı sağlayan Balkan ülkeleri ile yapılan savaflar sonrası Osmanlı toprakları bugünkü Doğu Trakya topraklarıyla sınırlı kaldı. Osmanlı Devleti'nden koparak

⁶¹ Muahedat Mecmuası, IV, s. 242-258.

⁶² Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 68-73.

⁶³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 75.

⁶⁴ Kemal Beydilli, "Rusya", XXXV, 2008, s. 264.

⁶⁵ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 512-513.

⁶⁶ Rifki Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946, s. 34-37.

bağımsızlığını kazanan Balkan ülkeleri bu defa kendi aralarındaki sınır anlaşmazlıkları nedeniyle savaştılar. Ruslar Balkan meselelerinden sonra Osmanlı Devleti ile Ermeni politikaları yüzünden karşı karşıya geldiler. 8 Şubat 1914 tarihli bir belge ile Doğu Anadolu'da yabancı müfettiş valiler idaresinde Van ve Erzurum merkezli iki büyük özerk Ermeni eyaleti oluşturuldu.⁶⁷

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Osmanlı Devleti tarafsız kalmaya çalışmıştı, ancak iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisi imparatorluğun kazançlı çıkabileceği bir arayış içindeydi. Savaş başladığında kendisine bir müttefik arayan Osmanlı Devleti görüşmeler neticesinde Almanlarla ittifak yapmayı istemeyerek de olsa kabul etmiştir. Osmanlı'ya sığınan Alman zırhlılarının Odessa ve Sivastopol'u bombalaması sonucu Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti (2 Kasım 1914).⁶⁸

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'ya karşı sadece Kafkas cephesinde savaşmıştır. Enver Paşa'nın başarısızlıkla sonuçlanan Sarıkamış harekâtı sonrası 1916'da Ruslar; Erzurum, Trabzon, Erzincan ve Muş'u ele geçirdiler. 1917 Şubat İhtilali'nin meydana gelmesiyle Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında mütareke imzalanarak savaşa son verildi. Ancak devam eden süreçte Enver Paşa'nın komutasında Osmanlı ordusu tekrar Bakü'yü ele geçirse de istenilen başarı elde edilemedi. Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile Bolşevikler arasında yapılan Brest-Litovsk Sulh Muahedesi ile Kars, Batum ve Ardahan Osmanlı'ya bırakıldı. Ancak Osmanlı Devleti müttefiklerinin yenilmesi üzerine 30 Mart 1918'de Mondros mütarekesini yaparak yenilgiyi kabul etti. Bu mütareke sonucu İstanbul 16 Mart 1920'de İtilaf devletlerince işgal edildi. Anadolu'da bu gelişmeler sebebiyle Milli Mücadele başladı ve Türkiye Cumhuriyeti bu mücadele sonucunda kurulmuş oldu.⁶⁹

3. Sovyet Dönemi Türk-Rus İlişkileri

Bolşevik hükümeti ile istiklal savaşında ittifak yapmak için iki ülke arasında birçok görüşme yapıldı. Ancak Bolşevikler emperyalist devletlere karşı Türkiye Cumhuriyeti'nin yanında olduğunu belirtmekle birlikte kendi propagandalarını Türkiye'de etkin hale getirmeye çalışıyorlardı. Bir yandan Türkiye'de devam eden milli mücadeleye yardımcı olacaklarını taahhüt ederken, diğer taraftan Yunanlılar ile ilişki kurarak menfaatçi bir tavır takınmışlardı. Bolşevik hükümeti Lozan'da Boğazlar meselesinde Boğazların bütün devletlere kapatılmasını savunarak Türkiye Cumhuriyeti'ne destek oldu. Ancak diğer devletler buna itiraz ederek kabul etmediler. Bolşevikler Milli Mücadele yıllarında Türkiye ile ittifak kurma girişimlerinin yanı sıra yeni oluşturdukları Komünist düzeni Anadolu'ya sokma girişimleri ile de yayılmacı politik tavırlarından taviz vermemişlerdir.⁷⁰

⁶⁷ Kemal Beydilli, "Rusya", s. 264.

⁶⁸ Haluk F. Gürsel, *age.*, s. 157-159.

⁶⁹ Rıfki Salim Burçak, *age.*, s. 52-53.

⁷⁰ Haluk F. Gürsel, *age.*, s.182-192; detaylı bilgi için bk. Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri*, çev. İlyas Kamalov, Ankara 2010.

25 Şubat 1921'de Tiflis Kızıl Ordu tarafından işgal edilince Gürcistan hükümetini önce Batum'a ve oradan 17 Mart'ta ülke dışına taşınmak zorunda kalmıştır. Bu olayların yanı sıra 1921 yılının Mart ayında Moskova'da Kafkasya bölgesindeki sınırları belirlemek amacıyla Rusya ve Türkiye heyetlerinin görüşmeleri gerçekleşti. Görüşmeler sonucunda Türkiye kendi dış politikasında Kafkasya bölgesindeki topraklarla alakalı olan iddialarından vazgeçerken; Rusya, Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarının 1878 Berlin Kongresinde belirlenmiş olan çizgiye kadar geri çekilmesini içeren talebinden vazgeçmiştir. Rusya-Türkiye anlaşması 16 Mart 1921'de Gürcistan hükümetinin yurtdışına taşınmasına bir gün kala Moskova'da imzalanmıştır.⁷¹

Bolşevik ihtilali ile yıkılan Rus Çarlığı, Büyük Türkistan'ı kapsayan geniş bir alana sahip oldu ve Sovyetler Birliği olarak dünyada en büyük güçlerden biri haline geldi. İlk yıllarda Sovyetler, Avrupa'da kendisine karşı oluşacak yeni bloklardan ve savaşlardan çekindiği için saldırmazlık ve tarafsızlık politikasını benimseyerek özellikle komşularıyla iyi geçinme politikasını benimsemiştir. Sovyetlerin Türkiye ile karşılıklı dostluk ve saldırmazlığı içeren ilk anlaşması 17 Aralık 1925'de Paris'te imzalandı. Bu anlaşmaya göre iki devletten biri saldırıya uğradığı zaman diğeri tarafsız kalacak, taraflar birbirine saldırmayacak ve çeşitli ittifaklara girmeyecekti. Ancak Türk Cumhuriyeti'nin Lozan sonrası ticari ilişkilerini Batıya yöneltmesi Sovyetler tarafından iyi karşılanmamış, yeni Türk devleti Batı bloğunda görüldüğü için mesafeli yaklaşmıştır.⁷² Sovyet hükümeti Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Boğazlardaki Türk hâkimiyetini kendi menfaati doğrultusunda şiddetle desteklemiştir. Türk ve Sovyet devletleri arasındaki siyasal ve ekonomik menfaat birliği İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür.⁷³

SSCB-Türkiye ilişkileri 1939 yılında savaş başlarken oluşabilecek ittifakların arifesinde yeniden hareketlenmiş, aynı blokta olabilmek için görüşmeler başlamıştır. Şükrü Saraçoğlu ve ekibi 21 Eylül'de Moskova'ya hareket etti. Ancak Sovyetler bu esnada şaşırtıcı şekilde Almanlarla bir saldırmazlık paktı imzalayarak Türkiye'yi oyaladı. Saraçoğlu ve ekibi böylece anlaşma yapamadan geri dönmüştür. İlişkilerin birden olumsuzluğa doğru evrilmesi farklı arayışları da beraberinde getirmiştir. Türkiye vakit geçirmeden Fransa ve İngiltere ile bir bildirme yayınlayarak kendine karşı gelişecek Sovyet tehdidini önceden önlemeyi amaç edindi.⁷⁴

Savaşın başlarında müttefik olan Almanya ve SSCB arasında tam bir mutabakat sağlanamamıştı. 12-13 Kasım 1940'da Berlin görüşmelerinde her iki ülke savaş sonrası paylaşımlarda anlaşamayınca yeniden Türkiye ile blok olmak istemiş, ancak Türkiye SSCB'ye mesafeli kalmıştır. Türkiye bu arada Almanya ile de saldırmazlık paktı imzalamış ve üzerinde yoğun Sovyet ve Avrupa baskısını hissetmesine rağmen kurduğu dengeyle savaşa girmeden kritik dönemi atlattır.⁷⁵

⁷¹ A. F. Miller, *Oçerki noveşey istorii Turtsii*, M. L., İzd. AN SSSR, 1948, s. 115.

⁷² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul 1999, s. 141-142.

⁷³ Haluk F. Gürsel, *age.*, s. 195-199; detaylı bilgi için bk. *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus ilişkileri: Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri Çalıştayı*, yay. haz. İlyas Kamalov, İrina Svistunova, Ankara 2011.

⁷⁴ Haluk F. Gürsel, *age.*, s. 204-207.

⁷⁵ Haluk F. Gürsel, *age.*, s.211-215; detaylı bilgi için bk. Muhammed Emin Karadağ, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye'nin ABD ve Rusya ile Siyasi İlişkileri*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Stalingrad savaşı sonrası Nazileri yenmeye başlayan Sovyetler ve müttefiki olan devletler, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesini sağlamak için harekete geçtiler. 1943 Tahran ve Kahire konferansında İngiltere ve Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmesini kararlaştırdılar. Baskılara dayanamayan Türkiye, 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti. Churchill, Sovyetlerin tehlikeli isteklerine mesafeli dursa da açık bir karşı tavır da almadı. Türkiye, oluşan baskıdan kurtulmak ve Birleşmiş Milletler Konferansına katılabilmek için 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Buna rağmen Sovyetlerin baskısı azalmadı. Sovyet hükümeti, 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı iptal ederek Ardahan ve Kars'ı istedi. Balkanlarda da güçlü konuma gelen Sovyetler, bu dönemde Türkiye için ciddi bir dış tehdit haline gelmiştir. İngiltere ve Amerika SSCB baskısına karşı Türkiye'ye zımnî destek vermeye devam etmiş, bu esnada ABD'nin Japonya'ya atmış olduğu atom bombası ile de savaş sona ermiştir. Ancak Sovyetlerin Türkiye üzerindeki özellikle Boğazlara ilişkin istek ve ısrarları savaş sonrası görüşmelerde de devam etmiştir.⁷⁶

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Sovyetler, Yunanistan ve İran üzerindeki işgalci tutumunu sürdürerek yayılmacı bir siyaset izlemeye başladı. Aynı zamanda Türkiye ve Boğazlar üzerinde de hâkimiyet kurmak istedi. Nihayet, 7 Ağustos 1946'da Sovyet hükümeti Türkiye'ye nota vererek Boğazlar üzerindeki emellerini açıkça dile getirdi. Türk hükümeti Sovyetlerin düşmanca isteklerine karşı bildiriyle cevap vererek olayı şiddetle kınadı. Bunun üzerine Sovyetler 24 Eylül'de ikinci bir nota daha verince ABD ve İngiltere Türkiye'nin yanında olduklarını deklare ettiler. Bu sürecin sonunda Türkiye, ABD öncülüğünde 1949'da kurulan NATO'ya üye olmuş; Norveç ve Belçika gibi ülkeler de Türkiye'yi takip ederek oluşabilecek tehdidi önlemek amacıyla birliğe girmeyi kabul etmiştir. Sovyet yayılmacılığına karşı çok geçmeden Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan Balkan Paktını imzaladılar. SSCB 1953'de değişen dış politikası doğrultusunda, Türkiye'den istekleri konusunda geri adım atarak onlardan vazgeçtiğini ilan etti.

Türk-Sovyet ilişkileri 1960'lı yıllarda Kıbrıs meselesine ilişkin olarak inişli çıkışlı bir seyir sergiledi. Sovyet hükümeti Kıbrıs'ta kurulacak tek taraflı güçlü bir Türk devletinin NATO ile işbirliği yapabileceğini düşündüğü için Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs meselesinde aktif rol oynamasına karşı çıkmıştır. Sovyetler, Türkiye ile ticari ilişkilerini bu dönemde geliştirmekle birlikte Kıbrıs meselesi ve NATO üyeliği yüzünden baskıya devam etmiştir. 1967 yılında Başbakan Süleyman Demirel, 1969'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay SSCB'ye resmi ziyaretler yaparak Türk-Sovyet ilişkilerinin ekonomik gelişmelere dayalı devamını gözeten bir politika izlemişlerdir.⁷⁷

1970'li yıllarda Türk ve Sovyet taraflarını karşı karşıya getiren mesele, Türkiye'nin Kıbrıs harekâtı olmuştur. Sovyetler 1964'den itibaren Türkiye'nin Kıbrıs'ta tek devlet olmasını kabul etmeyeceklerini her düzeyde dile getirmişlerdi. 23 Ağustos 1974'te Türkiye'nin askerlerini Kıbrıs'tan çekmesi için bir deklarasyona da imza attılar. NATO'dan çıkan Yunanistan ile

⁷⁶ Haluk F. Gürsel, *age.*, s. 216–220.

⁷⁷ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 831.

yakınlaşan Sovyet yönetimi, Türkiye'yi hedef alan faaliyetlere destek verdi. Ancak ABD'nin 1975-1978 yılında silah ambargosu uygulaması üzerine Türkiye'nin NATO ve ABD ile ilişkileri kopma derecesine gelince SSCB politikasını değiştirerek Türkiye ile aynı düzlemde olmaya özen gösterdi. Türkiye'de faaliyet gösteren Sovyet destekli Marksist gruplar çok geçmeden iki ülke arasında iç ve dış güvenlik meselesi olarak algılanmaya başlandı. Türkiye'yi, 12 Eylül 1980 İhtilali'ne götüren süreçte Sovyetlerin Türkiye içinde destekledikleri silahlı grupların önemli etkileri olmuştur. İhtilal hükümetiyle birlikte yönünü tekrar batıya çeviren Türkiye, Sovyetler ile arasına tekrar mesafe koyarak Batı ile ortak proje ve faaliyetlerde stratejik ortak statüsünde davranmaya başlamıştır.⁷⁸

1980-1990 yılları arası Ortadoğu'da devam eden Arap-İsrail ve Irak-İran savaşları Türkiye ve SSCB ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir. Ortadoğu'da baskın şekilde devam eden ABD etkisi ve Körfez savaşları bölge siyasetinin en önemli meselesi olmakla birlikte Sovyetler Birliği, bu sırada eski BAAS rejimini destekleyen en önemli güç olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak, SSCB'nin ekonomik olarak zor duruma düştüğü 1990'lı yılların başı iki kutuplu dünyanın bittiği bir süreci de beraberinde getirmiştir. Sovyetler için iflas dönemi olsa da bu dönemde bile ABD ile Rusya'nın Ortadoğu üzerindeki çekişmesi eski yapılar üzerinden devam etmiştir.

4. 1991'den Sonra Türk-Rus İlişkileri

1990'lı yıllarda tek kutuplu yeni dünya şartlarında Türkiye siyaseti özellikle 1980 darbesinde yakınlaştığı ABD doğrultusunda hareket ederek yeni bağımsız olan Türk cumhuriyetlerine yakınlaşma üzerine bina edilmiştir. Türkiye etnik, tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olduğu bu yeni bağımsız devletlerin dünyadaki iktisadi ve siyasal sisteme entegrasyonları ve kurumsal olarak yeniden teşekkülleri için büyük yardımlarda bulunmuştur. Özellikle ekonomik ve kültürel destekler dönemin Türkiye hükümetlerince öncelikli alanlar olarak düşünülmüştür. Ayrıca bütün sektörlerde eleman ihtiyacını karşılamak üzere milyonlarca dolarlık altyapı ve eğitim programını da yine Türkiye sağlamıştır. Sovyetlerin perestroyka ve glasnost politikaları neticesinde sona ermesiyle ortaya çıkan Rusya Federasyonu'na da bu bağlamda Türk dış politikasının ilgisi yoğun olmuştur. Zira bağımsız Türk cumhuriyetlerine hangi yardımlar yapılmışsa aynı Rusya'ya ve ona bağlı özerk Türk cumhuriyetlerine de yapılmıştır. 2015 yılındaki uçak krizine kadar Rusya ve Türkiye arasında bir dizi anlaşmalarla hem ekonomik hem de kültürel alanda önemli ortak projeler gerçekleştirilmiş, Rusya'nın özellikle orta ölçekli üretim gücü desteklenmiştir.

2000'li yılların başından itibaren Rusya Federasyonu'nda tek karar verici siyasi aktör konumunda olan Vladimir Putin'in geçen dönem içinde ülkeye kazandırdığı güç ve kudret ortadadır. Sovyet döneminin sonunda tamamen çökmüş olan altyapıyı yenilemek için önemli hamleler yapılmış, üretim yeniden canlandırılmış, özellikle zengin yeraltı ve üstü zenginlikleri dünya ekonomisine entegre edilmiş, para ve sermaye piyasası yeniden düzenlenerek oligarklar eliyle bölgesel dengeye dağıtılmış, aynı zamanda orta sınıfa yönelik politikalar da üretilmeye

⁷⁸ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 831-832.

başlanmıştır. Aynı dönemde Türkiye’de iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi Rusya ile ilişkileri daima “kazan-kazan” vizyonu üzerine kurmaya çabalamış, bu amaçla özellikle ticaret hacmi ve gelişimi üzerinden hareket etmiştir. İki ülkenin yakınlaşması ekonomik alanda ciddi bir artışı da beraberinde getirmiştir. Özellikle enerji alanında yapılan ortak yatırımlar hem Ortadoğu ülkelerini hem de Batıyı doğrudan etkilemeye başlamıştır. Enerji üretiminde tek güç olan Rusya Federasyonu dağıtımdaki avantajını da kullanarak uluslararası arenada yeniden iki kutbu zorlamaya başlayan güç olarak konumlanmaya başlamıştır. Bu gücünü Hindistan ve Çin’le ortak olarak yaptığı Şanghay İşbirliği deklarasyonu ile ilan etmiştir. Türkiye halen canlı olan bu süreçte komşularıyla iyi ilişkiler kurmanın ve ekonomiyi canlı tutmanın stratejisini kurma hedefindedir. Bu olumlu süreç, V. Putin’in 2008 yılında ani olarak Gürcistan’ı askeri güçle cezalandırmasıyla bozulmuştur. Bu süreçte Türkiye geleneksel partneri NATO ve Batı ile beraber hareket ederek müttefiki Gürcistan’ı desteklemiştir. Geleneksel Türk dış politikası, Batı ile Rusya’nın dünya üzerindeki rekabetinin yaşandığı alanlarda sadece kendi çıkarını korumaya gayret eden bir politika tarzındadır. Son olarak Ukrayna ve Kırım meselesinde de aynı amaçla hareket edilmiş, tarihsel bağları olan coğrafya ve toplulukların haklarını uluslararası arenada korumaya odaklanarak çıkarlarından ziyade tarihsel bağlar önemszenmiştir.

Bu olumlu ve bazen olumsuz koşullarda gerçekleşen ikili ilişkiler yine de hiç olmadığı kadar hızlı gelişmiştir: Örneğin, 13 Ocak 2010’da Moskova’da V. Putin ile R. T. Erdoğan görüşmesinde Akkuyu nükleer santralinin kurulumu için anlaşma yapılarak Türkiye için nükleer güce kavuşmanın yolu açılmıştır. Hemen peşinden 24 Şubat 2010 tarihinde İstanbul’da Rusya-Türkiye arasında enerji, ağır sanayi, tekstil ve tarım sektörlerinde stratejik ortaklık görüşmeleri yapılmıştır. İkili görüşmeler durmadan devam ederek Mayıs 2010’da Rusya Federasyonu Devlet Başkanı D. Medvedev Türkiye’yi ziyaret etmiş ve çok kapsamlı anlaşmalara imza atmıştır. Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi kurulmasına ilişkin ortak bildiri adıyla imzalanan belgede, iki ülke arasında karşılıklı vize serbestisi, Türkiye’de Akkuyu bölgesinde bir nükleer enerji santralinin inşası, Kafkasya ve Samsun limanları aracılığıyla ortak bir uluslararası demiryolu-feribot lojistik hattının kurulması, bitkisel ürünlerin karşılıklı temini için bitki sağlığının korunması ve turizmde ortak işbirliği konuları yer almıştır.⁷⁹

2010’lu yılların başı itibarıyla yeniden dünya üzerindeki etkinliğini kurduğunu deklare eden Rusya, Gürcistan ve Ukrayna’yı askeri güçle kontrol etmeyi tercih etmiş, bu tercihi Türkiye ile o zamana kadar hızlı gelişen stratejik işbirliğini yavaşlatmıştır. Türkiye imza ile bağlı bulunduğu NATO konsepti nedeniyle Batıdan bağımsız hareket edememiş, ancak kendi çıkarı olan kazanımlarından da vazgeçmeyi düşünmemiştir. Bu arada bir provokasyon sonucu düşürülen Rus savaş uçağının iki ülke arasındaki ilişkiyi derinden sarstığı söylenebilir. Dünyada Rusya’ya karşı uygulanan ekonomik ambargo ve petrol fiyatlarının keskin düşüşü, Rusya ekonomisini zora sokarken Türkiye ekonomisi de kesilen turizm ve tarım ihracatı yüzünden durağan hale gelmiştir. Ancak 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra ABD’den yana olan tavrını değiştiren

⁷⁹ Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği resmi web sitesi: <http://www.turkey.mid.ru/rus/hronika.html>

Türkiye, Rusya ile ilişkilerini tekrar eski seviyesine getirmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla 2016 yılı ikili ilişkilerin en üst seviyede seyrederken aniden kötülediği sonra da yeniden hızla düzelmeye başladığı keskin virajlı bir dönemi olmuştur. Bu çerçevede bir dizi görüşme neticesinde “Türk Akımı” gaz boru hattı anlaşması imzalanmıştır.⁸⁰

Sonuç

Şüphesiz çeşitli milletlerin kurdukları devletler birbirleriyle rekabet içinde yapılırlar, büyür ve nihayet zamanla yorgun düşerek egemenliğini devreder. Türklerin ve Rusların ortak yaşam alanını teşkil eden Doğu Avrupa bu anlamda tarihin en çetin siyasal mücadelelerine sahne olmuştur. Daha milattan önce Türk kavimleri çeşitli nedenlerle batıya doğru akmaya başladılar; zamanla bu hareket süreklilik ve yoğunluk kazandı. Bu süreçte Avrupa Hunları, Bulgarlar, Avarlar, Peçenekler ve diğer Türk kavimleri bölgede siyasal yönetimlerini kurdular. Rusların neşet ettiği kavim olan Slavları siyasal düzenlerine dahil ederek birlikte yaşama alışkanlığı geliştirdiler ve Avrasya kıtasında büyük ve benzersiz siyasal, ekonomik ve toplumsal altyapılar kurdular. Türk boylarının bu coğrafyadaki idari tecrübesi son olarak Altın Ordu devletiyle taçlandı. Bu devletin zamanla zayıflayıp parçalanması ve nihayet egemenliğini Ruslara devretmesi 16. yüzyılın ikinci yarısına denk geldi. Bu idari dönüşüm sadece yapısal bir devlet düzenini kapsamayacak aynı zamanda iktidarın etkin gücü olan hükümdar sülalelerini de değiştirip yöneticilerin köken ve kaynaklarını da değiştirecektir. Aynı zamanda bu rekabetin özünü dönemin ruhuna uygun olarak Ortodoks Hıristiyanlık ve İslam arasındaki mücadele teşkil edecektir.

Rusya’da ve Kuzey Türklerinde tarihsel süreç bu şekilde gelişmişken 10. yüzyılın ikinci yarısında önce İran’a sonra da Anadolu’ya ve nihayet 14. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlara oradan da Orta Avrupa’ya uzanan topraklarda güçlü bir devlet kuran Osmanlı Türkleri İslam’ın da temsilciliğini yüklenerek merkez devlet olma modelini benimsediler. Bu model Avrasya modellemesini tamamen reddetmeyen ancak hem Orta Doğu hem de Batıyı içeren yeni ve dönemine göre üstün bir siyasal örgütlenme biçimidir.

14. yüzyılın başından itibaren hızla büyüyüp güçlenen Osmanlı Türkiye’si, Ruslarla ancak 16. yüzyılın başlarında Kırım Hanları vasıtasıyla ilişki kurmuştur. Bu nedenle bu dönemdeki Türk-Rus ilişkilerini keskin dönemleriyle ifade etmek zor olsa da yaklaşık olarak üç döneme ayırarak bakabiliriz. İlk dönem, yani 16-17. yüzyıllar, Osmanlı hakimiyeti dönemidir ki, bu dönemde Kırım Hanlarının etkin olduğu bir ilişkiden bahsedebiliriz. İkinci dönem ise Türk-Rus ilişkilerinin karşılıklı dengede yürüdüğü 18. yüzyıldır. Sonraki yüzyıllarda ise Ruslar Türklere karşı kesin zaferler kazanmış ve tarihi toprakları ele geçirmişlerdir. Daha da önemlisi Osmanlı Türkiye’sinin varlığı ancak Batılı ülkelerin yardımıyla mümkün olabilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda Rusya’nın verdiği destek ve sonradan inişli çıkışlı seyreden ikili ilişkiler, iki ülkenin dünyadaki her olaydan birbirlerinin lehine veya aleyhine etkilendiğini açıkça

⁸⁰ <http://www.turkey.mid.ru/rus/hronika.html>

göstermektedir. 1990'lı yıllarda başlayan açık toplum ve serbest ekonomi modeli Rusya ile Türkiye hem insani unsur hem de hammadde ve üretimde pek çok ortak projede beraber oldular. Önce kalifiye eleman ve ortak üretimle başlayan ilişkileri zamanla enerji ve nükleer teknolojinin transferinde ortaklığa dönüştü. Bu dönüşümün sancuları, özellikle son iki yılda hissedilmeye başlandı. Zaman zaman gerilen ilişkiler nihayetinde normale dönse de sürekli değişkenlik gösteren bir coğrafyada bulunan bu iki gücün ortaklıkları bundan sonra da tek düze olamayacaktır ve hassas bir denge üzerinde devam edecektir. Bu gerçeğin farkında olan her iki devletin yetkilileri, meydana gelebilecek provokasyonlara karşı 24 saat etkin açık iletişim kanallarına ihtiyaç duymuş ve faaliyete geçirmiştir. Stratejik işbirliği yapabilmek için daha çok altyapı ve uyum programlarına ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Afyoncu, Erhan, *Baltacı ve Katerina*, Yeditepe Yay., İstanbul 2015.
- _____, *Necati Efendi Tarihi Kırım Rusya Sefaretnamesi*, Marmara Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.
- _____, *Yüz Soruda Osmanlı İmparatorluğu*, c. IV, Yeditepe Yay., İstanbul 2010.
- Aktepe, Münir, *Mehmet Emni Beyefendi'nin Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi*, TTK Yay., Ankara 1989.
- Aksan, Virginia H. *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yay., İstanbul 2014.
- Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus ilişkileri: Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus ilişkileri Çalıştayı, yay. haz. İlyas Kamalov, İrinaSvistunova), Ankara 2011.
- Ayverdi, Samiha, *Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2012.
- Beydilli, Kemal, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, İ.Ü. Yay., İstanbul 1981.
- Burçak, Rıfki Salim, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946.
- Diplomatiçeskiy slovar'*, Haz. A. Ya. Vişinskiy ve S. A. Lozovskiy, Moskova 1948; http://www.hrono.info/biograf/bio_p/plescheevmian.php (10.04.2017).
- Gürsel, Haluk F., *Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri*, Ak Yay., İstanbul 1968.
- İnalcık, Halil, "Kırım Hanlığı", *DİA*, XXXV, 2008.
- "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1512", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, TTK Yay., Ankara 1992.
- Kamalov, İlyas, *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, TTK Yay., Ankara 2011.
- Karadağ, Muhammed Emin, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye'nin ABD ve Rusya ile Siyasi İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Kocabaş, Süleyman, *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk Rus Mücadelesi*, Vatan Yay., İstanbul 1989.
- Kolesnikov, Aleksandr, Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri, çev. İlyas Kamalov, Ankara 2010.
- Kurat, Akdes Nimet, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamana ait Metinler ve Vesikalar*, Rıza Coşkun Matbaası, İstanbul 1943.
- _____, *Prut Seferi ve Barışı*, C II, TTK Yay., Ankara 1953.
- _____, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yay., Ankara 2014.
- _____, *Türkiye ve İdil Boyu*, TTK Yay., Ankara 2011.
- _____, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK Yay., Ankara 2011.
- Kuzucu, Serhat, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yay., İstanbul 2013.
- Mertayak, Aydın, *Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005.
- Miller, A. F., *Oçerki noveşey istorii Turtsii*, M. L., İzd. AN SSSR, 1948, s. 115.
- Muahedat Mecmuası*, C V, TTK Yay., Ankara 2008.
- Nikiforov, L. A., "Formiravaniye rossisko-turetskoy granitsı v pervoy çetverti XVIII v." *Formiravaniye granitsı Rossii s Turtsiyei i İranom. XVII -naçolo XX. vv.*, M. 1952 s. 62-88.
- Oreşkova, S. F., "Osmanskaya imperiya i Rossiya v svete ih geopolitiçeskogo razgraniçeniya", *Voprosı istorii: Ejemesyaçnyı jurnal*, 03/2005, No. 3, s. 34-46
- Ortaylı, İlber, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, TTK, Ankara 1992.

- Özcan, Abdülkadir, “Karlofça Antlaşması”, *DİA*, XXIV, 2001.
- Özcan, Emine Sonnur, Asya’dan Afrika’ya Osmanlı’nın 16. Yüzyıl Kanal Projeleri TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Kasım 2013, s. 34–35
- Polatçı, Türkan, *Rusya Sefaretnamesi 1757-1758*. Şehdi Osman Efendi, TTK Yay., Ankara 2011.
- Polnoye sobraniye zakonov Rossiskoy imperii*, 50 Tom, 1649-1830, St. Petersburg 1830.
- Safargaliyev, M. G., *Raspad Zolotoy Ordı*, Saransk 1960, s. 258–67
- Saray, Mehmet, “*Altınorda Hanlığı*”, *DİA*, II, 1989.
- _____, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998.
- _____, “*Astarhan Hanlığı*” *DİA*, III, 1991.
- Turan, Namık Sinan, “18. Yüzyılda Osmanlı Elçilerinin Rusya Sefaretnameleri ve Rusya’nın Tasviri”, *Türk Rus İlişkileri Üzerine Makaleler*, ed. Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012.
- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yay., Ankara 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi- Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, IV. C I. Bölüm, TTK Yay., Ankara 2011.
- <http://www.turkey.mid.ru/rus/hronika.html> (29. 12. 2016).
- <http://www.turkey.mid.ru/rus/hronika.html>, (16.12.2016).

